

ศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคควโส) A Study of The Community Development Roles of Phrakhrupathumkhetboriban (Nueang Akkawangso)

พระครูใบฎีกาณวัฒน์ อรุณ (กำลักรัมย์)¹, ภัฏฐวัชร สุขเสน², ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม³
Phrakrubadeega Nawat Aruno (Gumlungam)¹ Phatchavat Suksen²,
Thanarat Sa-ard-iam³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus
Corresponding author; email: pongpat.moomtong@gmail.com

Received : April2, 2023;

Revised : October31, 2023;

Accepted : November8, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน 2) ศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และ 3) ศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคควโส) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เชิงลึก แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน เป็นแนวคิดด้านมนุษยนิยมที่เน้นการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ และคุณธรรม และแนวคิดแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาติเรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้ตระหนักถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็น โดยคำนึงถึงการพัฒนาแบบองค์รวมอย่างสมดุลใน 5 ด้าน คือ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม และการเมือง

บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มี 6 ด้าน คือ (1) ด้านจิตวิญญาณของชุมชน สอนประชาชนให้นำหลักพุทธธรรมไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน (2) ด้านวัฒนธรรม ให้วัดเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม เป็นแหล่งรวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชุมชน (3) ด้านสาธารณสุข ส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชน (4) ด้านสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (5) ด้านสังคม พระสงฆ์เป็นบุคคลต้นแบบที่ดี (6) ด้านเศรษฐกิจ สอนประชาชนประกอบสัมมาอาชีพ และอยู่แบบพอเพียง

บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคควโส) มี 6 ด้าน คือ (1) ด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต (2) ด้านการศึกษา (3) ด้านผู้นำทางจิตวิญญาณ (4) ด้านสังคมสงเคราะห์ (5) ด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และ (6) ด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา สอนให้ประชาชนให้ยึดตามหลักการ 3 อุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 ของพระพุทธเจ้า และกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก โดยประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารที่ทันสมัย

คำสำคัญ: บทบาท; พัฒนาชุมชน; พระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคควโส)

Abstract

This article aims to : 1) to study the concept of the role of community development, 2) to study the role of community development of Buddhist monks, and 3) to study the roles of Phrakrupathumkhetboriban (Nueang Akkhawangso). This thesis deployed the qualitative research methodology by studying documents and field studies where the data were collected from in-depth interviews. Finally, to present the analytic descriptive.

The results of the study are as follows: -

There are many concepts of the concept of community development roles, such as the humanist concept that focused on developing people with quality and morality and the sustainable development concept is a concept that the United Nations calls on all countries. The world is aware of the impact of excessive use of resources, but all countries must consider balanced holistic development in five areas: environmental, economic, economic, and economic. cultural, social, and political.

There are six aspects of the role of community development of Buddhist monks, including 1) the spiritual role of the community is to teach people to apply Buddhist principles in their daily lives, 2) the role of culture is that the temple is the center of art and culture, a source of various arts and crafts of the community, 3) the role of public health is: promote the well-being of people in the community, 4) the role of the environment is to conserve the resources and environment of the community, 5) the role of society is as follows: monks are role models in reduction and create a community consciousness to appreciate the value of local wisdom, finally, 6) economic roles are: to teach people to live a self-sufficient economy, diligent, economical, saving.

There are six missions of the roles of Phrakrupathumkhetboriban (Nueang Akkhawangso), including 1) quality of life development 2) education 3) spiritual leadership 4) in the field of social work 5) the maintenance of Buddhism and 6) the Buddhist propagational mission is to teach people to adhere to three principles, four ideologies and six methods of the Buddha done by using a proactive strategy for spreading Buddhism, and online by applying modern information and communication technology.

Key words: role; community development; Phrakrupathumkhetboriban (Nueang Akkhawangso)

บทนำ

บทบาทพระสงฆ์ประเทศไทยในการพัฒนาชุมชน ทางคณะสงฆ์ได้ทำการพัฒนาทางบุคลากรอบรมทางวิชาให้พระธรรมทูตทั้งในประเทศ และต่างประเทศ พระสงฆ์ในประเทศไทย ได้มีการพัฒนาชุมชนให้ประชาชนได้รับรู้รสของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และนำไปปฏิบัติได้ผลเป็นอย่างดี พระพุทธเจ้า

ทรงพยายามแสวงหาโมกขธรรม หนทางที่พันทุกข์ ทรงมีพระมหากรุณาที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์ชาวโลกให้พ้นจากทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์ 3 ประการ คือ อุตถประโยชน์ของตน ปรีถประโยชน์เพื่อผู้อื่น และอุภยัตถประโยชน์ทั้งสองฝ่าย พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์ คือ การตรัสรู้ พระสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546: 111) บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์ ได้ทรงประกาศหลักคำสอน ทรงกระทำหลายรูปแบบ เช่น การแสดงธรรม การสนทนาธรรม การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใส และการตอบปัญหาข้อข้องใจสงสัย เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการเทคนิคในการเผยแผ่ให้สาวกยึดถือ ปฏิบัติเป็นหลักในการแสดงธรรม ให้เป็นผู้มีคุณธรรม มีเหตุผลสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ชี้แจงให้เข้าใจ ชัดเจนในแต่ละประเด็นหัวข้อ แสดงธรรมด้วยจิตที่เมตตา โดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่เห็นแก่ลาภสักการะ ไม่แสดงธรรมยกตนข่มท่าน และไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น (อง.ปญจก. (ไทย) 22/159/263)

พระสงฆ์ที่แสดงบทบาทต่อชุมชนนั้น เนื่องด้วยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้เพิ่มบทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ และด้านสาธารณสงเคราะห์ ให้พระสงฆ์มีบทบาทในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคมที่เห็นได้ชัดเจนขึ้น คือ เป็นผู้นำทางศีลธรรม เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านจิตใจ และส่งเสริมการให้มีการเรียนธรรมศึกษาแก่เยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบริเวณวัด และชุมชนใกล้เคียง พระสงฆ์ในชนบทมีความผูกพันกับชุมชนอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากในแต่ละฤดูกาลมักจะมีกิจกรรมที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับศาสนาและจารีตประเพณีในชุมชนนั้น ๆ ล้วนเป็นการเสริมบทบาท และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน นอกจากนั้นบทบาทที่สำคัญยิ่งและปรากฏอยู่ทั่วไป ได้แก่ การเข้าไปสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน ทั้งระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา ไปบรรยายธรรมแบบผสมผสานกับศาสตร์ปัจจุบันตามหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งเป็นบทบาทเชิงรุก (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2554: 20-21)

สำหรับบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์บางรูปก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น กรณีของพระครูสุวัฒนวรรธม ที่ริเริ่มการตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจในสังคม แต่ประสบกับข้อจำกัดทางสภาพสังคมความเป็นอยู่ของประชาชน อีกทั้งขาดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาพร้อมกันด้วยความรวดเร็ว และเป็นระบบการพัฒนาสังคมของท่านจึงไม่อาจพัฒนาต่อยอดได้อีก ทั้งไม่ก่อให้เกิดผลในการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงยุติบทบาทการพัฒนา จากการวิจัยจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในบริบททางสังคม การชักชวนประชาชนให้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกันในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ อีกทั้งการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมโดยที่ทุกฝ่ายในสังคมได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง และนำทรัพยากรในสังคมมาใช้ให้เหมาะสมถือเป็นความสามารถเฉพาะบุคคลของพระสงฆ์ หากได้ประกอบกับการมีจิตสาธารณะของประชาชนด้วยแล้ว การพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ย่อมเกิดความเจริญและยั่งยืนต่อไป (พระครูสังฆรักษ์ ประจวบ วุฑฒิจาริ และคณะ, 2562: 114-115)

อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนของท่านพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควิโส) ในเขตพื้นที่ตำบลนาบัว อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ นำมาซึ่งความศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนในเขตพื้นที่ โดยพระสงฆ์มีความผูกพันกับชุมชนเป็นอย่างมาก และมีบทบาทต่อการส่งเสริมกิจกรรมหลาย ๆ ด้านที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นโดยอาศัยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมระหว่างหน่วยงานของรัฐ ประชาชนในชุมชนใกล้ชิดได้อย่างลงตัว และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนอย่างยั่งยืน มีความสอดคล้องกับแนวคิดและกระบวนการพัฒนาชุมชนในแง่ “กระบวนการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนา” ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนหรือกลุ่มคน และการมีส่วนร่วมของ

พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน โดยการยึดเอาบุคคลเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เสริมสร้างประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมพัฒนาให้กับชุมชนและเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่มีความเข้มแข็งทั้งในด้านสังคมด้านจิตใจ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาสามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีอิสรภาพในการกำหนดวิถีชีวิต การดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสันติที่เน้นความยั่งยืนของสังคม และสิ่งแวดล้อม

จากความเป็นมาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควโส) ซึ่งคาดว่าผลจากการวิจัยนั้น จะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรสงฆ์และชุมชนที่จะนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงหน่วยงาน และการปฏิบัติงาน ประสานงานกับผู้ที่มิตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์และผู้นำชุมชน ในการมีส่วนร่วมพัฒนากับประชาชนในเขตชุมชนให้มีความคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน
2. เพื่อศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา
3. เพื่อศึกษาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควโส)

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ภาคสนาม โดยกำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยไว้ ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย (1) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลในเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 หนังสือ ตำรา เอกสาร รายงานการวิจัย บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเอกสารทางเว็บไซต์ต่าง ๆ

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควโส)

3. ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

4. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลด้านประชากร โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) 3 กลุ่ม ดังนี้ (1) พระสงฆ์ จำนวน 8 รูป (2) ผู้นำชุมชน/ข้าราชการ/ประชาชน จำนวน 12 คน (3) ประชาชนชาวบ้าน จำนวน 5 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 25 รูป/คน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล (1) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎี และภาคสนาม โดยใช้วิธีอธิบายเชิงพรรณนา ในประเด็นต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย (2) เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมาสรุป เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนของการเขียนรายงานการวิจัย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

ผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อ 1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ การศึกษาจากเอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก พอสรุปได้ ดังนี้

ประเด็นที่ 1 การศึกษาจากเอกสาร แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน มีอยู่ 7 ประการ คือ

1. แนวคิดด้านมนุษยนิยม เป็นการอธิบายแนวคิดพื้นฐานการพัฒนาของมนุษย์ที่เน้นเรื่องค่านิยมกับจริยธรรม ด้านจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญในสังคมมนุษย์ จุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนา คือ การพัฒนาคน ซึ่งหมายถึง การทำให้คนมีทั้งคุณภาพและคุณธรรม

2. แนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ มองว่าการพัฒนาเปรียบเสมือนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยถือว่าเมื่อมีกระบวนการพัฒนาเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งผลประโยชน์ของการเจริญเติบโตจะกระจายไปประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในรูปของงานและโอกาสทางเศรษฐกิจ

3. แนวความคิดด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐาน โดยการพัฒนาควรจะถูกกำหนดให้ไปสู่แนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การศึกษาและสุขภาพอนามัย รวมไปถึงความต้องการด้านต่าง ๆ ของประชาชนเป็นอันดับแรก แทนการมุ่งลงทุนในด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน การพัฒนาจะมุ่งไปที่สวัสดิการของประชาชนเพื่อลดความยากจนลดการว่างงานและลดความไม่เท่าเทียมกันด้วย

4. แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคม เป็นแนวคิดที่เกิดจากรัฐบาลของประเทศต่างๆ พยายามที่จะปรับปรุง แก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการวางแผนและปฏิบัติการ เช่น การปฏิรูปที่ดิน การสหกรณ์ การพัฒนาชนบท เป็นต้น

5. แนวคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม เป็นแนวคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยมที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคมโดยถือว่าการนำระบอบสังคมนิยมเข้ามาใช้แทนระบบที่ใช้อยู่เดิม ถือเป็นการพัฒนาในแนวความคิดนี้

6. แนวคิดแบบการพัฒนาชุมชน เป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาตินำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา กล่าวคือ การให้คนและกลุ่มคนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและเป็นผู้ได้รับผลของการพัฒนาตามหลักการและวิธีการพัฒนาชุมชน

7. แนวคิดแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาติเรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้ตระหนักถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรโลก เป็นแนวคิดการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นอยู่ของทุกด้านอย่างสมดุลใน 5 ด้าน คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม และด้านการเมือง (พระครูปลัดเจษฎาวัตร (สุเทพสุเทวเมธี), 2561: 135)

ประเด็นที่ 2 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทการพัฒนาชุมชน พบว่ามี 5 ด้าน ดังนี้

1. แนวคิดด้านจิตวิญญาณ พระสงฆ์เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณ นำกิจกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ ไหว้พระ เติมน้ำพระ นั่งสมาธิ เทศน์ธรรมะสอนคนในชุมชนให้เข้าใจในหลักธรรมแล้วสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

2. แนวคิดด้านสงเคราะห์ชุมชน สร้างเครือข่ายเข้มแข็ง สู่ความยั่งยืนเป็นพลัง “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน ร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจกันสอดส่องดูแลชุมชน ให้เป็นชุมชนที่ไม่มีอาชญากรรม วัดและ

พระสงฆ์เป็นสถาบันที่สำคัญ ในการให้ความช่วยเหลือ ให้การบริการตามความต้องการของประชาชนอยู่เสมอ และเป็นศูนย์กลางของการดำรงชีวิตประจำวันที่จะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ของครอบครัวไทย

3. แนวคิดด้านพัฒนาชุมชน วัดและพระสงฆ์ ตั้งศูนย์ป้องกันยาเสพติดในชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง มีวิทยากรอบรมให้ความรู้เรื่องยาเสพติดให้โทษ ชี้แนะให้ชุมชนเห็นโทษยาเสพติด เป็นอันตรายต่อสุขภาพและชีวิต การพัฒนาด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ อันเป็นแนวทางไปสู่การพัฒนาสังคม ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ รวมถึงการประกอบสัมมาอาชีพในชุมชน เพราะหากคณะสงฆ์สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์สามัคคีในชุมชนดีแล้ว ระบบการจัดการ การบริหารชุมชน การปกครองก็จะเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมกลุ่มย่อย ๆ ไปสู่การพัฒนาสังคมขนาดใหญ่ได้

4. แนวคิดด้านการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือ ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย เป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน และนำพระธรรมคำสั่งสอนมาสั่งสอนประชาชน และพระสงฆ์ยังเป็นผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ซึ่งยังหมายรวมถึง การเป็นผู้นำในด้านการบริหาร มีหน้าที่และบทบาทแตกต่างกันออกไป ตามประสบการณ์ความรู้ความสามารถในการพัฒนาชุมชน

5. แนวคิดด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ปัจจุบันมีความหลากหลายในโลกสังคมออนไลน์เกิดการไหลบ่าเลื่อนไหลของวัฒนธรรมจากต่างชาติ ทำให้เกิดผลเสียต่อวัฒนธรรมอันดีงามของชาติไทยที่มีมาต่อเนื่องยาวนานแต่โบราณกาล ดังนั้น พระสงฆ์จึงควรเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่กับชาติไทยตลอดไป

ดังนั้น แนวคิดการพัฒนาชุมชนจึงเป็นกระบวนการหลาย ๆ ด้าน เพื่อให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การดำเนินชีวิตได้อย่างสะดวกปลอดภัย พระสงฆ์เป็นบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนที่จะยื่นมือเข้าไปช่วยในอันดับแรก ทางราชการเป็นอันดับรองลงมาสนับสนุนด้านเครื่องมือ และเสบียงปัจจัยอันสำคัญ

2. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อ 2 บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มี 6 ด้าน คือ

2.1 บทบาทด้านจิตวิญญาณ เพื่อสร้างการเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน และชุมชนในพื้นที่ โดยการปฏิบัติเป็นแบบอย่างและมีหน้าที่ในการแนะนำ สั่งสอน อบรมแก่ฆราวาส ต้องศึกษาไตรสิกขา อันได้แก่ สีลสิกขา คือ การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย การทำจิตให้สงบ ใช้ปัญญาในการแก้ไข ปัญหาและบริหารคณะสงฆ์ตามตำแหน่งหน้าที่ เป็นผู้นำแห่งจิตวิญญาณที่มีจริยธรรม โดยการนำเอาหลักธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประยุกต์รวมเข้ากับหลักผู้นำสากลของโลก ซึ่งพระสงฆ์ต้องเป็นผู้มีความสามารถ ความรู้ในการเทศนา อบรมทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติ อันเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะสร้างศรัทธา และน้อมนำให้ชาวบ้านมีสัมมาทิฐิและเข้าวัดสม่ำเสมอ และมีกิจกรรมต่อเนื่องจะเป็นเครื่องผูกพันให้ผู้คนเข้าวัดอย่างต่อเนื่องด้วย

2.2 บทบาทด้านวัฒนธรรม วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน และมีบทบาทเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติเสมือนพิพิธภัณฑ์ ส่วนพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพนับถือ และศรัทธาของคนในชุมชน เพราะพระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือของบุคคลทุกชั้นในสังคม ปัจจัยที่เชิดชูฐานะของพระสงฆ์ในสังคม คือ 1) ความบริสุทธิ์ 2) ความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ 3) ความเป็นผู้นำทางสติปัญญา ชาวพุทธเกือบทุกคนจะต้องกลับเข้าสู่วัดเมื่อทุกคนถึงแก่กรรมลง คือ ต้องไปทำพิธีฌาปนกิจศพที่วัด ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของทุกคนตลอดเวลาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

2.3 บทบาทด้านสาธารณสุข พระสงฆ์ส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักรักษาสุขภาพ รู้จักใช้ยาทั้งแผนโบราณสมุนไพรปลูกใช้เอง และยาแผนปัจจุบัน ร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในการส่งเสริมสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน ซึ่งพระสงฆ์ต้องเรียนรู้เรื่องการรักษาเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้าน จัดตั้งตู้ยาสามัญประจำบ้าน ปลูกสมุนไพรในบริเวณวัด รวบรวมความรู้การรักษาแบบพื้นบ้าน แนะนำหรือจัดหา น้ำสะอาดสำหรับหมู่บ้าน แนะนำเรื่องการป้องกันโรค และส่งเสริมสุขภาพอื่น ๆ รวมทั้งจัดอบรมแก่พระสงฆ์และชาวบ้านให้มีความรู้ในการสาธารณสุขเบื้องต้น

2.4 บทบาทด้านสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์จะต้องประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดีตลอดจนเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนเป็นผลให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะมองข้ามไม่ได้เลยก็คือพระสงฆ์จะต้องลงมือปฏิบัติหรือกระทำให้เป็นแบบตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นเสียก่อน ชาวบ้านเมื่อได้เห็นพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณได้ลงมืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก่อน ชาวบ้านก็จะได้มีกำลังใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น และปลูกฝังให้คนในชุมชนมีจิตอาสา ร่วมกันรักษาสิ่งแวดล้อมสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ โดยเฉพาะด้านทรัพยากรทางป่าไม้ สิ่งที่ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนสู่ธรรมชาติโดยเร็ว จัดวัดให้ร่มรื่นและเป็นลานกีฬา หรือสถานที่ออกกำลังกายของคนในชุมชน หรือเป็นสถานที่สำหรับให้ประชาชนได้มาพบปะพักผ่อนหย่อนใจ

2.5 บทบาทด้านสังคม บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนในด้านสังคม รวมทั้งบทบาทนักสังคมสงเคราะห์ พระสงฆ์เป็นแบบอย่างในการลด เลิก ละ จากอบายมุขทั้งหลาย เป็นผู้นำประกอบพิธีทางศาสนาทำให้ชาวบ้านมีความรักความสามัคคีกัน มีบทบาทเป็นผู้นำประชาธิปไตยในชุมชน การแก้ไขความขัดแย้งในชุมชน อบรมชาวบ้านให้มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อกัน เห็นอก เห็นใจกัน ช่วยเหลือกัน พระสงฆ์ควรเป็นแกนนำในการปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชนให้ประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือยไปตามกระแสวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยมจนเกินไป เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และอบรมจิตใจให้มีความรู้รักสามัคคีอย่างจริงจัง

2.6 บทบาทด้านเศรษฐกิจ บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนในด้านเศรษฐกิจ แนะนำให้ประชาชนประกอบอาชีพสุจริต ดำเนินชีวิตด้วยความพอดีสมดุลในการบริโภค มีคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าวนี้ เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธส่งเสริมให้ประชาชนดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อลดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย พระสงฆ์ต้องสั่งสอนหลักธรรมะโดยประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับอาชีพของคนในชุมชน และพระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างในความสันโดษและปลูกฝังในเรื่องการออมทรัพย์

3. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อ 3 บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควโส) มี 6 ด้าน ดังนี้

3.1 ด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต มี 4 ด้าน คือ 1) **การพัฒนาด้านกาย** คือ การรักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี มีความเป็นอยู่ที่ถูกสุขลักษณะ รวมไปถึงการรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์ ประยุกต์ใช้กายานุปัสสนา (ในสติปัฏฐาน 4) คือ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น 2) **การพัฒนาด้านศีล** คือ การควบคุมกาย วาจา ใจ ไม่ให้ประพฤติออกมาในทางเบียดเบียนตนเองและคนอื่น เพื่อให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนในสังคมได้อย่างปกติสุข 3) **การพัฒนาด้านจิต** คือ การทำให้จิตใจมีคุณสมบัติที่ดีงามใน 3 ด้าน ดังนี้ (1) ด้านความดีงาม ท่านใช้หลักธรรมการครองตน ครองคน ครองงานในการทำงาน จัดตั้งกลุ่มสหธรรมอบรมคุณธรรมจริยธรรม และให้คำปรึกษาแก่ผู้นำชุมชน (2) ด้านความแข็งแกร่ง ท่านได้สอนให้ญาติโยมปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ในช่วงวันธรรมสวนะ และในช่วงเข้าพรรษา (3) ด้านความสุข ท่านสอนให้ชุมชนพึ่งพาตนเองและอยู่แบบพอเพียง และปรับเปลี่ยนชีวิตที่หลงผิดให้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องทำนองคลองธรรม

4) การพัฒนาด้านปัญญา ท่านได้พัฒนาทางความคิดเพื่อมุ่งให้ทุกคนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการคิดค้นหาวิธีการป้องกันแก้ไขปัญหาทั้งหลายให้ชุมชนดำรงชีพออยู่อย่างสุขสบาย

3.2 ด้านการศึกษา มี 3 ด้าน คือ 1) การจัดการศึกษาเพื่อพระพุทธศาสนา คือ จัดหลักสูตรให้เป็นประโยชน์ในเชิงธำรงรักษาเนื้อหาสาระหรือแก่นสาระพระศาสนา ได้แก่ การเรียนนิกกรรมและบาลีหลักสูตรที่ใช้เรียน โดยนำพระไตรปิฎกและหลักธรรมต่าง ๆ มาเรียนกัน เรียนเพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่และสืบต่อมาได้ทุกวันนี้ โดยไม่สูญหายหรือผิดเพี้ยนไป และให้มีการสืบทอดพัฒนาตลอดมา เช่น พระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคฺควโส) ได้จัดตั้งมูลนิธิ “ปทุมเขตบริบาล” ส่งเสริมการศึกษาทุกรูปแบบให้การศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร และเยาวชนมาโดยตลอด มีโรงเรียนพระปริยัติธรรม ส่งเสริมการเรียนบาลี สร้างโรงเรียนให้พุทธศาสนิกชนมีที่เรียน และส่งเสริมสนับสนุนการเรียนจนจบในระดับที่สูงสุดตามความสามารถของแต่ละคน 2) การจัดการศึกษาเพื่อตัวบุคคล คือ ภิกษุสามเณรทุกรูปที่บวชมาจะต้องศึกษาหลักเบื้องต้นคือ พระวินัย การศึกษาพระวินัยก็คือ ศึกษาเรื่องศีลของภิกษุสามเณรระเบียบปฏิบัติทางศาสนารวมถึงธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นการศึกษาเพื่อรักษาตัวเอง เพื่อปฏิบัติได้ถูกต้อง ทำได้ถูกต้องตลอดถึงศึกษาเพื่อเอาตัวให้รอด คือ หลุดพ้นจากความทุกข์ เช่น ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะตัวบุคคล ได้ประโยชน์เฉพาะตัว โดยจะเรียนตามอัธยาศัย เรียนจากตำราหรือจากครูอาจารย์ก็ได้ 3) การจัดการศึกษาเพื่อสังคม เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือสังคม คือ ลูกหลานชาวบ้านโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส ทำให้ลูกชาวบ้านผู้ไม่รู้แต่ยากจนไม่มีโอกาสได้เรียน จึงอาศัยมาบวชเป็นสามเณร จึงได้เรียน การเรียนแบบนี้เรียกว่า “พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ” คือ เรียนวิชาทางโลกควบคู่กันไปกับเรียนทางธรรม เมื่อเรียนจบแล้วก็สึกหาลาเพศไป และสามารถใช้ความรู้ไปประกอบอาชีพเป็นพลเมืองดีของชาติต่อไป

3.3 ด้านผู้นำทางจิตวิญญาณ ท่านเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ที่มีความอดทนสูง สามารถทนต่อความทุกข์ยากโดยไม่บ่น ยืนหยัดในอุดมการณ์และจะไม่ยอมจำนนต่ออุปสรรคปัญหาใด ๆ และต้องทำให้บรรลุเป้าหมาย ถึงแม้ว่าจะมีคนที่ไม่ชอบและต่อต้านสิ่งที่ท่านคิดจะทำแต่ท่านก็ทำจนสำเร็จและทุกคนยอมรับ ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับพุทธศาสนิกชน อีกทั้งท่านได้ร่วมมือกับคณะสงฆ์จัดตั้งกลุ่มสหธรรมมีการเผยแผ่หลักธรรมและพัฒนาทางจิตวิญญาณแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์และเขตใกล้เคียง ท่านเป็นผู้มีความรู้ทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติ ได้อบรมจริยธรรมคุณธรรมแก่ประชาชนทั่วไปและเทศนาสอนแนวปฏิบัติธรรมให้พุทธศาสนิกชน มีความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ และสามารถนำไปปรับใช้ในการดำรงชีพได้ ซึ่งจะจัดอบรมเยาวชน จัดบวชสามเณร-เนกขัมมะ ภาคฤดูร้อน ช่วงเดือนเมษายน และการรักษาอุโบสถศีลหรือศีล 8 หรือบวชเนกขัมมะในช่วงวันพระ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และช่วงเข้าพรรษา ซึ่งพุทธศาสนิกชนในชุมชนได้เข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างสม่ำเสมอ โดยท่านได้สอนให้นำหลักสติปัฏฐาน 4 ไปประยุกต์ใช้ทั้งทางกาย ทางจิตใจ เพื่อให้เห็นหลักธรรมความอดทน และหลักสติในชีวิตประจำวัน ในการนำสติระลึกรู้มาใช้ในการปฏิบัติธรรม

3.4 ด้านสังคมสงเคราะห์ ท่านได้จัดตั้งมูลนิธิปทุมเขตบริบาล จัดตั้งกลุ่มสหธรรมนำสู่ประชาชน ช่วยเหลือชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้ 1) วัดเป็นศูนย์รวมการสงเคราะห์ ได้รับการบริจาคเครื่องอุปโภคและบริโภค จากหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนต่าง ๆ เพื่อนำไปให้ช่วยเหลือ ผู้ด้อยโอกาส ผู้ยากไร้ ผู้พิการ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้สูงอายุ และประชาชนทั่วไป เช่น อาหาร ยารักษาโรค เสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น 2) สงเคราะห์การศึกษา มอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจน ทุนการศึกษาทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส 3) สงเคราะห์การก่อสร้าง เช่น ก่อสร้างโบสถ์ ศาลาการเปรียญ

เสนาสนะทั้งในวัดนาบัว วัดป่ากระยุง วัดใหม่ศรีมากทอง อุปถัมภ์การก่อสร้างวัดต่าง ๆ ทั้งในตำบลนาบัว และตำบลอื่น ๆ สร้างถาวรวัตถุและปฏิสังขรณ์ในวัดของท่าน รวมถึงบริจาคปัจจัยร่วมสร้างโรงพยาบาลสงฆ์ 4) สงเคราะห์ที่อยู่อาศัย ให้วัดเป็นสถานที่ให้แก่ผู้ที่ด้อยโอกาสในการศึกษาเล่าเรียน อุปการะเลี้ยงดู และสนับสนุนการศึกษา โดยมีวัดเป็นที่พักอาศัย 5) สงเคราะห์การมาปนกิจ เช่น จัดการงานศพผู้ยากไร้ที่ไม่มีปัจจัย เป็นต้น 6) สงเคราะห์ด้านคุณธรรม ให้ชุมชนรักษาศีล มีสติในการทำงานและการดำเนินชีวิตประจำวัน ให้ตั้งมั่นในการคิดดี พูดดี ทำดี

3.5 ด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มี 6 ภารกิจ ดังนี้ **1) ภารกิจการปกครอง** พระครูปฐมเขตบริหาร (เนื่อง อคฺควโส) ท่านได้สอดส่องดูแลรักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัด หรือในปกครองปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง ประกาศของมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช รวมถึงท่านได้ทำหน้าที่เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ ในการอุปสมบทกุลบุตรด้วย รวมถึงการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาไม่ให้คนนอกศาสนาเข้ามาใส่ร้ายพระพุทธศาสนาอีกด้วย **2) ภารกิจการศึกษา** การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรมบาลี แผนกสามัญ เป็นเจ้าสำนักเรียนในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาส รวมถึงการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมทุก ๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เช่น จัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม มอบทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนการสอนโรงเรียนพระพุทธศาสนาในวันอาทิตย์ และสร้างศาสนทายาท จัดบวชสามเณรภาคฤดูร้อนเป็นประจำทุกปี **3) ภารกิจการเผยแผ่** หลักการเผยแผ่เป็นภารกิจด้านการดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ประชาชนได้รับทราบในทุก ๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้ว น้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน สอนประชาชนให้เข้าใจในศีล สมาธิ ปัญญา หรือหลักทาน ศีล ภาวนา และท่านได้สอนให้ปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้นเป็นลำดับ อีกทั้งท่านได้เทศนา การปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในวัด และนอกวัด การบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์หรือวิทยุทัศน์ เป็นต้น **4) ภารกิจการสาธารณูปการ** การก่อสร้างการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานภายในวัด การก่อสร้างการซ่อมแซม การจัดให้มีการบำรุงดูแลรักษาถาวรวัตถุหรือสาธารณสมบัติของวัด เช่น การสร้างอุโบสถ วิหารอาคารเรียน ศาลาการเปรียญ หอธรรม กุฏิ เมารุ การจัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปด้วยดี การจัดทำบัญชีเสนาสนะ และศาสนสมบัติของวัด เป็นต้น **5) ภารกิจการศึกษาสงเคราะห์** การให้การสงเคราะห์ด้านการฝึกฝนอบรมแก่ประชาชน โดยที่หลักการศึกษาสงเคราะห์ เป็นภารกิจด้านการดำเนินการจัดการศึกษาที่เน้นการปลูกฝัง คุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อสามารถดำรงตนและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข และเป็นพลเมืองที่มีความรู้คุณธรรมของประเทศ **6) ภารกิจการสาธารณสงเคราะห์** การช่วยเหลือสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ประชาชนเป็นสำคัญ ได้แก่ การสงเคราะห์พระภิกษุสามเณร และวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน การให้วัดเป็นสถานที่ประกอบการกุศลเกี่ยวกับเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น การสวดศพ การเผาศพ การทำบุญอุทิศ การถวายสังฆทาน เป็นต้น ให้วัดเป็นสถานที่จัดฝึกอบรมประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคร้ายหรือผู้ป่วยยากไร้การจัดให้มีโรงพยาบาล การบริจาคทรัพย์ส่วนตัว หรือชักชวนญาติโยม บริจาคทรัพย์จัดสร้างโรงพยาบาล การให้ความรู้ข่าวสารแก่ชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา การสาธารณสุขมูลฐาน การช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติหรือการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เป็นต้น

3.6 ด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา มี 3 ประการ คือ **1) แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา** คือ ท่านได้นำธรรมะมาประยุกต์กับสถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งท่านได้ตระหนักถึงคุณค่าและเข้าใจถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ และท่านได้ยึดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ไว้แล้วนั้น เป็นการประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ ตามพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าเพื่อให้พระสาวกเหล่านั้นได้นำไปเป็นหลักในการประกาศพระศาสนาให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ หลักการ 3 อุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา **2) วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา** มี 2 วิธี คือ **การเผยแผ่แบบบุคคลิฐาน** ได้แก่ การยกบุคคลเป็นที่ตั้ง การเทศนาโดยกล่าวอ้างหรือพูดอิงบุคคลเป็นตัวอย่าง เช่น นิทานชาดกในพระพุทธศาสนา เป็นต้น และ **การเผยแผ่แบบธรรมาธิฐาน** ได้แก่ การแสดงธรรมแบบยกธรรมเป็นที่ตั้ง คือ เทศนาแบบธรรมะล้วน ๆ เช่น แสดงเรื่องศีล ก็พูดเรื่องศีลอย่างเดียว แสดงเรื่องศรัทธาก็พูดเรื่องศรัทธาอย่างเดียว เป็นต้น ซึ่งท่านได้เผยแผ่หลากหลายวิธีด้วยกัน คือ (1) การเทศนาธรรม (2) การปาฐกถาธรรม (3) อภิปรายธรรม (4) สนทนาธรรม (5) การสอนกรรมฐาน (6) การสอนแบบประยุกต์ เช่น ท่านได้แสดงธรรมทุกวันพระ จัดกิจกรรมตามปฏิทินวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน โดยมีโครงการบวชเณรภาคฤดูร้อน จัดปฏิบัติธรรมประจำปี การเทศน์มหาชาติ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มสหธรรม การกวดวิชา และการอบรมคุณธรรมจริยธรรมในชุมชน เป็นต้น **3) กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา** พระครูปทุมเขตบริบาล (เนื่อง อคควโส) ได้วางแผนงานไว้ใน 3 ประเด็น คือ **(1) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก** โดยจัดตั้งคณะสงฆ์เผยแผ่เชิงรุกเข้าไปสู่สังคม ชุมชน หมู่บ้าน โรงเรียน และสถานที่ต่าง ๆ แบบธรรมสัญจร โดยประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารที่ทันสมัยไร้พรมแดนเข้ามาใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่นผ่านระบบออนไลน์ ผ่านช่องทางต่าง ๆ ได้แก่ เฟซบุ๊ก เพจธรรมะ ยูทูบ เป็นต้น เพื่อให้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาแพร่หลายและขยายไปได้ไกลทั่วโลก **(2) การศึกษาสงเคราะห์** การบริหารจัดการให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ได้เข้ามาศึกษาหาความรู้ภายในวัด ทั้งที่เป็นการศึกษาในระบบ นอกกระบบหรือการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งทำให้เขาถึงประชาชนได้ทุกระดับ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน **(3) การสาธารณสงเคราะห์** การบริหารจัดการให้วัดเป็นศูนย์กลางสาธารณสงเคราะห์แก่ประชาชน และหน่วยงานต่าง ๆ ช่วยเหลือสังคม และชุมชนที่ประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ได้แก่ อุทกภัย อัคคีภัย วาตภัย และสร้างถนน ขุดคลอง ทำนุบำรุงบูรณะสถานที่สาธารณประโยชน์ และสวนสาธารณะ เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัย สามารถอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพัฒนาชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ **ประเด็นที่ 1** การศึกษาจากเอกสาร มีอยู่ 7 ประการ คือ (1) แนวคิดด้านมนุษยนิยม คือการพัฒนาคนทำให้คนมี ทั้งคุณภาพและคุณธรรม (2) แนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ มองว่าการพัฒนาเปรียบเสมือนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (3) แนวความคิดด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐาน โดยการพัฒนาควรจะถูกกำหนดให้ไปสู่แนวคิดความจำเป็น เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การศึกษา และสุขภาพอนามัย รวมไปถึงคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน (4) แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคม เช่น การปฏิรูปที่ดิน การสหกรณ์ การพัฒนาชนบท เป็นต้น (5) แนวคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม เป็นแนวคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยมที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคม (6) แนวคิดแบบการ

พัฒนาชุมชน การให้คนและกลุ่มคนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและเป็นผู้ได้รับผลของการพัฒนาตามหลักการและวิธีการพัฒนาชุมชน (7) แนวคิดแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุลใน 5 ด้าน คือด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม และด้านการเมือง **ประเด็นที่ 2** การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก มี 5 ด้าน คือ (1) แนวคิดด้านจิตวิญญาณ สอนคนในชุมชนให้เข้าใจในหลักธรรมแล้วสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ (2) แนวคิดด้านสงเคราะห์ชุมชน สร้างเครือข่ายเข้มแข็ง บ้าน วัด โรงเรียน ร่วมมือร่วมแรง ร่วมใจกันสอดส่องดูแลชุมชน ให้เป็นชุมชนที่ไม่มีอาชญากรรม (3) แนวคิดด้านพัฒนาชุมชน ตั้งศูนย์ป้องกันยาเสพติดในชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง พัฒนาด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง (4) แนวคิดด้านการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา พระสงฆ์คือ ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย นำพระธรรมคำสอนมาสั่งสอนประชาชน และยังเป็นผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา (5) แนวคิดด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม พระสงฆ์เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่กับชาติไทยตลอดไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ธงชัย สิงอุดม** (2556: 64) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 8” ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพทั่วไปของการมีภาวะผู้นำของสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 8 พบว่า ได้แก่ (1) ภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการด้านการมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองสภาพการณ์ออก (จักขุมา) (2) ภาวะผู้นำด้านชำนาญในงาน (วิรุโธ) (3) ภาวะผู้นำด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี (นิสสยสัมปนโน) และการพัฒนาภาวะผู้นำตามหลักธรรมสังฆโสภณสูตร อยู่ในระดับมากทั้งหมด และภาวะผู้นำด้านการมีปัญญา/ความสามารถ (เวียดโต) ภาวะผู้นำด้านการเป็นผู้มีระเบียบวินัยดี (วินีโต) ภาวะผู้นำด้านความกล้า/กล้าหาญ (วิสาร์โท) ภาวะผู้นำด้านการรักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร (ธัมมานุธัมมปฏิปนโน) อยู่ในระดับมาก 2) หลักพุทธธรรม และ ทฤษฎีภาวะผู้นำที่เหมาะสมสำหรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการ พบว่า การพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค 8 ตามทฤษฎีภาวะผู้นำ ประกอบไปด้วย 4 ทฤษฎี (1) ภาวะผู้นำด้านคุณลักษณะ (2) ภาวะผู้นำด้านพฤติกรรมผู้นำ (3) ผู้นำตามสถานการณ์ (4) ภาวะผู้นำด้านความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป และผู้นำแบบพอเพียงจะมีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่มากที่สุด 3) การบูรณาการหลักพุทธธรรมและทฤษฎีภาวะผู้นำในการพัฒนา ภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 8 พบว่า พฤติกรรมของผู้นำที่ควรให้ความสนใจในสมาชิกส่งเสริมขวัญและกำลังใจให้เกิดขึ้นกับบุคลากร

2. บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มี 6 ด้าน คือ (1) บทบาทด้านจิตวิญญาณ พระสงฆ์นำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไปอบรม แนะนำสั่งสอนฆราวาส ให้นำหลักธรรมไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ (2) บทบาทด้านวัฒนธรรม วัดเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติเสมือนพิพิธภัณฑ์ พระพุทธศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของทุกคนตลอดเวลาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต (3) บทบาทด้านสาธารณสุข วัดร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในการส่งเสริมสุขอนามัยของคนในชุมชน (4) บทบาทด้านสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน จัดวัดให้ร่มรื่นและเป็นลานกีฬา หรือสถานที่ออกกำลังกายของคนในชุมชน หรือเป็นสถานที่สำหรับให้ประชาชนได้มาพบปะพักผ่อนหย่อนใจ (5) บทบาทด้านสังคม พระสงฆ์เป็นแบบอย่างในการลดเลิกละ จากอบายมุขทั้งหลาย และปลูกฝังให้มีจิตสำนึกของคนในชุมชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น (6) บทบาทด้านเศรษฐกิจ แนะนำให้ประชาชนประกอบอาชีพสุจริต ดำเนินชีวิตด้วยความพอดี สมดุลในการบริโภค ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระมหาสังเขียร ปญญารโธ (ศรีมันตะ)** (2550: ก)

ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษาพระครูสุภาจารย์วัฒน์” ผลการวิจัย พบว่า บทบาทของพระครูสุภาจารย์วัฒน์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่อยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาธรรมชาติกิจกรรมที่ทำประกอบด้วย การฟื้นฟูอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับยาสมุนไพรสมุนไพรสุขภาพกิจกรรมเกษตรพอเพียง เช่น เกษตรผสมผสานเกษตรกรรมธรรมชาติ กองทุนพันธุ์ไม้และการพัฒนาแหล่งน้ำ การปลูกป่าชุมชน โรงเรียนปลอดสารเคมีโดยรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราคายุติธรรมให้สมาชิกมีรายได้จากการทำนาปลูกข้าวปลอดสารเคมี กิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษไว้บริโภค และกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีความสอดคล้องกับหลักแห่งพุทธธรรม วิถีชีวิตในสังคมชนบท นำไปสู่การดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง คือพออยู่ พอกิน และพอเพียง ด้านหลักพุทธธรรมสำคัญที่พระครูสุภาจารย์วัฒน์นำมาใช้คือหลักอิทธิบาท 4 หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักฆราวาสธรรม 4 เป็นต้น มาเป็นหลักในการทำงาน โดยเฉพาะในด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน เพราะเป็นธรรมที่สอดคล้องกับการทำงานเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างหน่วยงานกับชุมชนทำให้ชุมชนมีคุณธรรมโดยผ่านกิจกรรมรวมกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นพระครูสุภาจารย์วัฒน์ผู้ซึ่งได้นำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติให้เห็นประจักษ์ในชีวิตประจำวัน และปลูกคนอื่นให้มีความสนใจและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการยึดหลักแห่งความเสียสละและการให้โอกาสคนอื่นเสมอในการทำงานร่วมกัน

3. บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระครูพุทธมณฑลบริบาล (เนื่อง อคฺควิโส) ใน 6 ด้าน ดังนี้

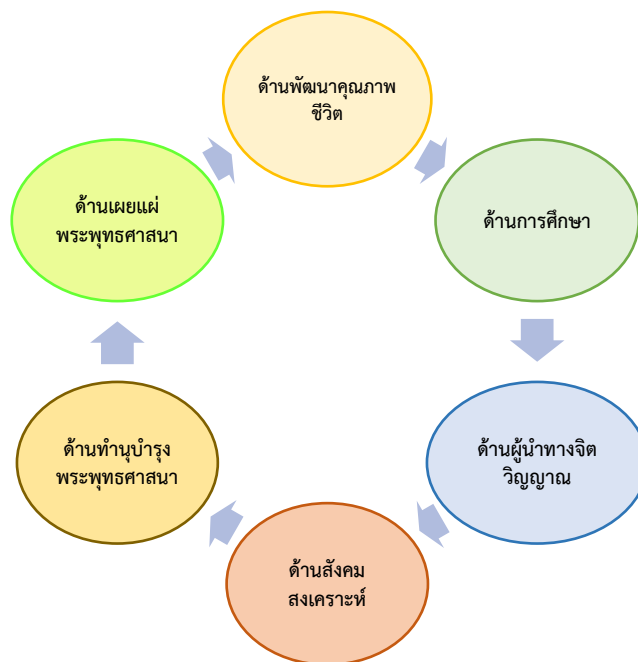
1) ด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต มี 4 ด้าน คือ (1) การพัฒนาด้านกาย การประยุกต์ใช้กายานุปัสสนา (ในสติปัฏฐาน 4) ในชีวิตประจำวัน (2) การพัฒนาด้านศีล คือ การควบคุมกาย วาจา ไม่ให้ประพฤติดอกมาในทางเบียดเบียนตนเองและคนอื่น (3) การพัฒนาด้านจิต ด้านความดีงาม ด้านความแข็งแกร่ง และด้านความสุข (4) การพัฒนาด้านปัญญา ท่านได้พัฒนาทางความคิดเพื่อมุ่งให้ทุกคนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการคิดค้นหาวิธีการป้องกันแก้ไขปัญหามาให้ชุมชนดำรงชีพอยู่อย่างสุขสบาย 2) ด้านการศึกษา มี 3 ด้าน คือ (1) การจัดการศึกษาเพื่อพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษาทุกรูปแบบให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร และเยาวชน (2) การจัดการศึกษาเพื่อตัวบุคคล การศึกษาเรื่องศีลของภิกษุสามเณร ระเบียบปฏิบัติทางศาสนา รวมถึงธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติได้ถูกต้อง (3) การจัดการศึกษาเพื่อสังคม เช่น ให้ทุนการศึกษานักเรียนเรียนดีแต่ยากจน และทุนการศึกษาแก่เด็กผู้ด้อยโอกาส เป็นต้น 3) ด้านผู้นำทางจิตวิญญาณ ท่านสอนให้น่าหลักสติปัฏฐาน 4 ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และจัดอบรมเยาวชน จัดบวชสามเณร-เนกขัมมะ ภาคฤดูร้อน 4) ด้านสังคมสงเคราะห์ ท่านได้จัดตั้งมูลนิธิพุทธมณฑลบริบาล จัดตั้งกลุ่มสหธรรมนำสู่ประชาชน ให้วัดเป็นศูนย์รวมให้การสงเคราะห์ ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ผู้ยากไร้ ผู้พิการ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้สูงอายุ และประชาชนทั่วไป 5) ด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา 6) การกิจ คือ (1) การกิจการปกครอง (2) การกิจการศาสนศึกษา (3) การกิจการเผยแผ่ (4) การกิจการสาธารณูปการ (5) การกิจการศึกษาสงเคราะห์ (6) การกิจการสาธารณสงเคราะห์ 6) ด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ 1) แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ สอนให้ประชาชนให้ยึดตามหลักการ 3 อุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 ของพระพุทธเจ้า และกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก โดยประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่ทันสมัย 2) การศึกษาสงเคราะห์ การบริหารจัดการให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามาศึกษาหาความรู้ภายในวัด 3) การสาธารณสงเคราะห์ ให้วัดเป็นศูนย์กลางสาธารณสงเคราะห์แก่ประชาชน ช่วยเหลือชุมชนที่ประสบภัยพิบัติต่าง ๆ และบูรณะสถานที่สาธารณประโยชน์

ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระบรรจบ อีรวโส (2549: ก) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทและผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระครูสุตสารพิมล (พระมหาพิมพา ธมฺมทินฺโน)” ผลการวิจัย พบว่า พระมหาพิมพา ธมฺมทินฺโน มีชีวิตความเป็นมาด้วยความยากลำบากตั้งแต่ยังเป็นเด็กจนกระทั่งได้บรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาให้ก้าวหน้าเป็นที่รู้จักและยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป โดยการสร้างผลงานต่าง ๆ ไว้ให้เป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะผลงานในด้านโวหารประพันธ์กลอน เทศน์เสียง ท่านเป็นนักเทศน์เสียงที่มีส่วนการเทศน์ที่ไพเราะ เป็นบทบาทการเผยแผ่ที่บรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ความยอมรับติดตามฟังในงานต่าง ๆ ที่มีการเทศน์ของท่านเสมอมา

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผลจากการวิจัยทำให้ได้องค์ความรู้ เกี่ยวกับบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชน จะเกี่ยวข้องกับบทบาทการพัฒนาในด้านต่างๆ ดังนี้

แผนภาพองค์ความรู้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 องค์การสงฆ์ หรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ควรจัดให้มีการสัมมนาบทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ที่เป็นนักพัฒนาที่โดดเด่น และประสบผลสำเร็จในการพัฒนา เพื่อส่งเสริมการพัฒนาชุมชนแบบบูรณาการ เผยแผ่บทบาทการพัฒนาชุมชนดังกล่าว ในรูปแบบเอกสาร หนังสือ สื่อออนไลน์ต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนอื่นนำไปเป็นต้นแบบในการพัฒนาชุมชนต่อไป

1.2 องค์การสงฆ์ หรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ควรมีการอบรมหลักสูตรด้านการปกครองท้องถิ่น หลักการและแนวคิดเรื่องการเสริมสร้างบทบาทผู้นำเชิงพุทธ รวมถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งชุมชนเชิงพุทธ เพื่อเป็นการปลูกฝังให้ผู้นำองค์กรสงฆ์มีทักษะและแนวคิดในเรื่องบทบาทผู้นำเชิงพุทธ และกระบวนการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาการบริหารงานเชิงกลยุทธ์ของผู้นำองค์กรสงฆ์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาองค์กรสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์

2.2 ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์ในทัศนะของนักวิชาการร่วมสมัย

เอกสารอ้างอิง

ธงชัย สิงอุตม. (2556). *การพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 8*. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฑฒิจาริ และคณะ. (2562). *บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่*. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*. 10 (1), มกราคม – มิถุนายน.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2554). *การเผยแผ่เชิงรุก*. กรุงเทพมหานคร: สามลดา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระบรรจบ อีรวโส. (2549). *ศึกษาบทบาทและผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระครูสุตสารพิมล (พระมหาพิมพ์ ฐมฺมทินฺโน)*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสังเวียร ปญฺญารโ (ศรีมันตะ). (2550). *บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษา พระครูสุภาจารย์วัฒน์*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.